

Nedavno je u sinagogi Uspenja Bogorodice u Toledu održan jedan okrugli sto na temu "Preispitivanje španskog istorijskog pamćenja". Intelektualci koji su učestvovali u ovom javnom razgovoru bili su međunarodni hispanisti i nekolicina španskih profesora i pisaca u izgnanstvu po severnoameričkim univerzitetima. Toledo i njegove dve sinagoge izabrani su ne samo u znak intelektualnog priznanja hispanojevrejskoj kulturi, već i stoga što je Toledo mešoviti grad, kulturna prestonica kakvih je malo u Evropi, zbog intenzivnog ukrštanja filozofskih, teoloških i naučnih, pa i onih književnih i arhitektonskih ideja, Jevreja, muslimana i hrišćana — kulturna interakcija na čijoj je duhovnoj baštini delom ponikla i evropska renesansa severno od Pirineja. Taj okrugli sto je pri tom ukazao na sličnost između ukidanja kulturnih baština starog Toleda pod vlašću Inkvizicije i obeležja nacionalne katoličke države, sa jedne strane, i nasilnog iskorenjivanja tradicija suživota tri religije u današnjem gradu Sarajevu (tamo, u stvari, četiri), i uništenja njegove stare Biblioteke modernim zapaljivim bombama, sa druge strane.

Diskusija je dotakla niz važnih pitanja. Prvo je priznanje i ođavanje počasti intelektualnom, umetničkom i religioznom univerzumu Jevreja i muhamedanaca, jednog od najbogatijih duhovnih nasleđa u istoriji Iberijskog poluostrva, kao i u evropskoj istoriji, nezaobilaznog ključa za razumevanje suštinskih pitanja španske kulture XVI, ali i XX veka. Kao što su ponovili mnogi učesnici: Kihot, nasuprot kanonizovanoj verziji koju

nameću pobornici kihotskog <1>kastisizma</1> u periodu kolonijalne španske dekadencije, među njima i Unamuno, može se razumeti jedino na osnovu okruženja sačinjenog od tri kulture koje su prethodile dobu Imperije i versko-političkom konstruisanju nacionalnog jedinstva, i njihovih jezika.

Na drugom mestu, iz učešća na okruglom stolu postalo je očigledno da se priznavanje tri religije, tri oblika života i tri jezika koji su činili multikulturnu iberijsku realnost, realnost koju su naredne generacije jedne te iste književne tradicije španskog kastisizma uvek potiskivale ili prosto odbacivale, direktno sukobljava sa nacionalnim versko-političkim identitetom. To je pitanje koje na veoma radikalna način pogađa katoličke, autoritativne i etnocentrične mitologije modernih hispanskih nacionalizama.

-2-

Hteo bih da se zadržim na ovom drugom aspektu, to jest, na potiskivanju (*Verdrängung*) jednog središnjeg dela kulturnih sećanja Iberijskog poluostrva do kog je doveo jedan ekskluzivan princip konstruisanja nacionalnog identiteta.

Drugim rečima, postavicu versko-političko pitanje stvaranja nacionalnih identiteta i njegovog odgovarajućeg procesa isključivanja, falsifikovanja, i uništavanja kulturnih sećanja ali i banalizacije konflikata koje ova sećanja zaista nose. U nastavku ću se osvrnuti na nešto pomirljivije motive priznanja, otvaranja i dijaloga sa prošlošću ovih tradicija.

<1>"casticismo", kastisizam ili kasticizam; "castizo" je nastao od španskog prideva "casto" ("puro"="čist"), i odnosi se na čistotu španskog jezika, stila, književnosti... (izbegavanje tuđica i sl.); detaljnije o ovom pojmu u delu Migela de Unamuna "En torno al casticismo" ("O kastisizmu") — prim.prev.</1>

Prvo ću napraviti uvod za ovo vrzino kolo, to jest, osvrnuću se na prelazak sa iberijskog kulturnog pluralizma na njegovo represivno podređivanje etničko-religioznom principu nacionalnog identiteta, preko prečice. Približiću se ovom kompleksu pitanja preko pojma koji u ovom kontekstu ima centralni značaj, i koji je upravo zbog toga pretvoren u neku vrstu političkog i intelektualnog tabua u širokoj panorami savremenog španskog kasticizma; taj pojam je nacionalkatolicizam.

Obično se ovaj termin koristi da označi ključnu razliku između nemačkog nacionalsocijalizma tridesetih godina, sa njegovim svetovnim i modernim shvatanjem sveta, i gotovo modernog redefinisavanja arhaičnih motiva poput hrišćanskog antisemitizma u španskom falangizmu. Španska Falanga, i čitav niz intelektualaca XX veka koji su, na manje-više eksplicitan način, saglasni u pogledu svojih nacionalnih mitologija i svoje katoličke koncepcije sveta, tražili su sintezu modernog industrijskog totalitarizma, s jedne, i nacionalizujućih strategija iberijske Rekonkiste i Osvajanja Amerike i Azije u ime Krsta, i odgovarajućih versko-političkih simbola, s druge strane.

Pored ove mikroistorijske definicije hteo bih da istaknem najdalekosežniju dimenziju nacionalkatolicizma kao strategije i shvatanja sveta koje ima za cilj nacionalno konsolidovanje. Hteo bih da podvučem, pre svega, teološku prirodu stvaranja španskog nacionalnog identiteta tokom čitavog njegovog postojanja kao ekskluzivnog i silom nametnutog jedinstva pod svetovnim institucijama rimokatoličke crkve i njene doktrinarne koncepcije sveta i postojanja. Nacionalkatolicizam je, da kažemo to drugim rečima, civilizacijska i politička koncepcija sveta koja leži u osnovi simboličkog obeležavanja 12. oktobra kao Dana rase i Bezgrešnog začeca, to jest, kao početka španskog nacional-

nog identiteta koji je istovremeno mitološke i etničke prirode. Nacionalkatolicizam podrazumeva takođe ritualno obeležavanje 1492. godine kao nacionalnog simbola, odnosno, kao polazišta španske nacionalne države.

Tako smo došli do osnovne strukture versko-političke nacionalne svesti, to jest do ideja i konstitutivnih vrednosti institucija crkvene, političke i vojne moći-konstitutivnih za te institucije koje su važan faktor socijalizacije i oblikovanja ličnosti "podanika" ili "subjekata" španske nacije. Dakle — ovo je goruća suština pitanja nacionalne svesti — slična subjektivna i politička konstrukcija identiteta onoga što je špansko polazi od trostruke negacije. Na prvom mestu, ono pretpostavlja razaranje prošlosti, negiranje sećanja, eliminaciju vremena koje pretvodi apsolutnom početku mitskog konstituisanja ovog identiteta. Španske nacionaliste iz 1939. ili katalonske nacionaliste iz 1999. da navedemo jednostavan primer, iznenadilo bi da saznaju nešto veoma elementarno, a to je da se u Toledu iz XV veka govorio hebrejski, a da se na Palma de Maljorki u XII veku koristio arapski kao jezik filozofije i nauke. Ortega i Gaset je je najrečitiji i najreprezentativniji intelektualni zagovornik ovog odbacivanja pamćenja upravo u svojoj knjizi *España invertebrada* ("Beskičmenjacka Španija"), raspravi o nacionalnom identitetu, pisanoj u deceniji uspona evropskih fašizama, pod eksplicitnim načelom "pročišćenja rase" preko njenog poistovećivanja sa hrišćanskim vrednostima Rekonkiste i Konkiste, ili, tačnije, preko modernizovanog autoritativnog preformulisavanja koje su sprovele nove upravljачke elite pozvane da spase špansku naciju od njene dekadencije ili "beskičmenjaštva".

Druge: negacija višestrukih i složenih veza, interakcije na svim planovima života, bilo u profesionalnom, bilo u mističkim i religioznim ide-

jama, bilo u običajima ishrane i, ne na posletku, u samim jezicima, među raznovrsnim kulturama koje koegzistiraju na Iberijskom poluostrvu. Da navedemo još jedan veoma jednostavan primer: dva velika spomenika kastiljanske hrišćanske duhovnosti, San Huan de la Krus i Santa Teresa de Hesus, mogu da se razumeju samo na osnovu hebrejskog i sufističkog misticizma, koji je uobličio njihovu neposrednu versku, društvenu, intelektualnu okolinu.

Konačno, na trećem mestu, nacionalkatolički identitet pretpostavlja razaranje onoga što možemo zvati "građansko društvo" u istorijskom smislu tog pojma. Drugim rečima, nacionalkatolički identitet negira samu mogućnost stvaranja socijalnih mreža i ekonomskih, intelektualnih, ili erotskih oblika ljudske interakcije koje nekakva viša, monopolistička instanca nadmoćna zahvaljujući svojim jezičkim simbolima, odnosno neka moć definisana preko imperijalističke Monarhije i univerzalne Crkve, ne bi posredovala i kontrolisala. Kao što znate, ova negacija uspostavila se, na prvom mestu ili istorijski, preko strategija proganjanja, mučenja i genocida.

Simboličko značenje godine 1492, i obeležavanje 12. oktobra u Španiji, kao što znate, poklapaju se sa konačnim uništenjem hispanoarapske kulture (osvajanje Granade), proganjanjem i proterivanjem hispano-Jevreja (Edikt o proterivanju), i pravim početkom uništenja istorijskih civilizacija Amerike i etnicidom (otkriće Amerike).

Eliminacija ili uništenje "građanskog društva" istorijski se nametnulo kao logička negacija razlikovanja sličnog — negacija uspostavljena kako preko transformacije sličnog do koje je dovela Crkva, kao radikalne drugosti ili kao nesvodive suprotnosti, kao mračno kraljevstvo ne-identiteta, kao ne-biće: "Jevrejini", "Mavarini", "Indijanci". Dozvolite mi da tim povodom navedem jedan poučan primer: u hrišćanskoj Španiji su se nazivali "marranos" ("svinjama") Jevreji jer su se uzdržavali od svinjetine, nečistog mesa. Mavari ("moros") su važili za prljave ("sucios") zato što su imali posebnu kulturu građenja i korišćenja javnih kupatila. Što se, pak, američkog kontinenta tiče, španski hrišćani žigosali su "Indijance" kao varvare i divljake jer su pružali slab otpor sopstvenom istrebljenju koje se produžilo do dana današnjeg.

Na osnovu određenja ova tri momenta koji čine nacionalkatolički identitet možda se može izvesti provizoran zaključak.

Istorijski posmatrano, teološko i pravno konstituisanje španskog nacionalnog identiteta podudara se sa prekidom, sa naglim i traumatičnim procesom isključivanja, negacije i uništenja istorijskog vremena koje mu je prethodilo. A ta prošlost i njena sećanja obuhvataju multikulturnu društvenu realnost, i demokratsku interakciju i dijalog između grupa ljudi različitih kako društveno, tako i jezički i etnički. Konačno, nacionalkatoličko konstituisanje nacionalnog identiteta stavlja tačku na politički i moralni sistem tolerancije. Mislim na princip tolerancije, ne u smislu koji sugeriše ova reč, to jest, ne kao semantičku neutralizaciju različitog i njegovo pravno redefinisane kao identičnog kao kod Loka, nego na toleranciju shvaćenu kao potpuno i uzajamno uvažavanje različitih ljudskih stvarnosti.

- 3 -

Na pomenutom sastanku u sinagogi u Toledu, *Menokal*, čuveni medievista sa Jejla, ispričala je jednu prefinjenu priču. Godine 1492, rabini iz jevrejske komune Aragonskog kraljevstva poneli su sa sobom, u svoj egzil ka Balkanu, manuskript jevrejskih molitvi. Ova knjiga, poznata kao *Haggadah de Sarajevo*, predstavljala je jedan od najvrednijih dragulja o kom se starala Narodna biblioteka toga grada. Tokom nacionalsocijalističke okupacije, za vreme Drugog svetskog rata, grupa kustosa, u kojoj je bilo i hrišćana i muslimana, sakrila je najvrednije inkunabule tog centra, a među njima i čuvenu knjigu molitvi. Posle niza godina, tokom nacionalističko-pravoslavne vojne opsade Sarajeva 1992, ovo delo se po treći put sačuvalo u svojoj dugoj istoriji progona i genocida, pored drugih inkunabula, zahvaljujući naporu staratelja i građana koji su ih sklonili u svoje domove. Ali priča o ovoj svetovnoj knjizi se tu ne završava. Maja 1999, *New York Times* preneo je jednu dirljivu vest. Mlada muslimanka sa Kosova, izbeglica u logorima Ujedinjenih nacija, pokazala je upravi logora jednu od nekoliko stvari koje je uspela da sačuva dok je bežala. Bilo je to zvanično pismo vlade Izraela, napisano na hebrejskom, jeziku koji ona nije umela da čita. Ovaj dokument je odavao priznanje radu njenog oca, kustosa sarajevske biblioteke, koji je tokom Drugog svetskog rata ne samo pomogao da se spase čuvena *Haggadah*, nego je takođe pomogao Jevrejima i Jevrej-

kama koje je progonio nacistički režim. Nekoliko dana kasnije ovu ženu su prihvatili u Izraelu potomci onih ljudi koje je njen otac spasao.

Osim što nam daje primer intelektualnog senzibiliteta i ljudske solidarnosti, ova priča je u svojoj lepoti neraskidivo je povezana sa prijatnošću koju prati istrajnost sećanja. Divno je videti slobodu koja prati ovaj tok pamćenja mimo granica netolerancije, mimo nametanja isključujućih identiteta i strahota rata.

Danas smo na mnogim delovima planete svedoci rastućeg nasilja uzrokovanog novim ili obnovljenim etničkim, religioznim, jezičkim i političkim granicama. Svakog dana sve nasiljniji oblici tehnološke i ekonomske ekspanzije, i strah od uništenja prirodnih sredina, lokalnih tradicija i istorijskih oblika života igraju značajnu ulogu u ovoj uzburkanoj panorami. Neizvesnost u pogledu budućnosti sistema naše civilizacije nazvane globalnom, podstiče krajnje očajničke, ponekad i krajnje destruktivne društvene reakcije i doktrine.

Ekskluzivni etnički, religiozni i nacionalni identiteti ni na koji način ne mogu da reše ovako različite teškoće. Naprotiv, pre bi se moglo reći da priznavanje heterogenih kulturnih sećanja na planeti sve veće konfliktnosti može da naznači jedan deo rešenja. Pravo na pluralitet sećanja, na realnu mogućnost očuvanja i razvoja kulturnih baština najrazličitijih prošlosti jeste jedan od osnovnih uslova za opstanak ljudskih zajednica. Ali to podrazumeva, između ostalog, i neophodno preispitivanje naših sećanja i nacionalnih identiteta: kao što su to maja 1999. u sinagogi u Toledu želeli da učine učesnici onog bojkotovanog okruglog stola, koji sam pomenuo na početku.

Napomena priređivača:

Tekstovi Johana Baptista Meca i Eduarda Subiratsa su referati sa kolokvijuma *Recordar y olvidar: Memoria histórica e identidad nacional* (Sećanje i zaborav: istorijsko pamćenje i nacionalni identitet), održanog 20. i 21. oktobra 1999. godine u Madridu, u organizaciji Geteovog instituta. Priređivač srdačno zahvaljuje gospođi Karin Burk iz Geteovog instituta u Madridu, koja se potrudila oko samih tekstova i kontakta sa autorima. Tekstovi se objavljuju uz saglasnost i podršku autorâ.

EDUARDO SUBIRATS (rođen 1947) profesor je Odseka za španski i portugalski njujorškog univerziteta. Bavi se, između ostalog, istraživanjima u oblastima moderne filozofije, teorije avangarde, filozofije kulture i istorije modernog španskog eseja.

Predavao je špansku književnost na Univerzitetu u Princetonu, estetiku u Barseloni i Sao Paolu, istoriju filozofije na madridskom univerzitetu. Objavio je sledeće studije:

Figuras de la conciencia desdichada (Madrid, 1979); *El alma y la muerte* (Barcelona, 1983); *Razón y nihilismo* (Mexico, 1990); *America o la memoria historica* (Caracas, 1994); *Linterna Magica* (Madrid, 1997)...

Njegovi članci iz oblasti kulture i politike mogu se naći u dnevnoj štampi (*El Independiente, El Mundo, El País...*).